

Het is vervelend en dus niet waar

Oordelen over ad consequentiam-drogredenen

Frans van Eemeren, Bart Garssen & Bert Meuffels

Een standpunt dat betrekking heeft op een descriptieve propositie kan niet worden verdedigd met een normatief argument. Wie op zo'n manier in argumentatie twee proposities met elkaar in verband brengt, begaat een ad consequentiam-drogreden. Volgens de pragma-dialectische argumentatietheorie is dit een verkeerd gekozen argumentatieschema en daarmee een overtreding van de argumentatieschemaregel. In een empirisch onderzoek is nagegaan of taalgebruikers deze argumentatie ook onredelijk achten. De proefpersonen blijken de ad consequentiam zeer onredelijk te vinden terwijl ze pragmatische argumentatie, die veel vormelijke overeenkomsten met de ad consequentiam-drogreden deelt, redelijk vinden.

1 De ad consequentiam-drogreden

In een van zijn fameuze columns over zogenaamde *idées reçues* probeert Karel van het Reve de door velen aangehangen gedachte te ontcrachten dat volgens het Bijbelverhaal Cham, de zoon van Noach, gelachen zou hebben toen hij zijn dronken vader naakt in zijn tent aantroft. Dat lachen zou voor veel gelovigen de verklaring kunnen zijn voor de straf die Cham en zijn nageslacht wacht na dit voorval. Van het Reve meent dat joden of christenen het beste van hun verkeerde ideeën af te brengen zijn door hen met de Bijbel te confronteren: daarin staat niets over lachen. Het standaardantwoord is volgens Van het Reve altijd dat het er dan wel niet staat, maar dat we het verhaal wel degelijk zo moeten lezen. Reve adviseert dan om de volgende strategie te volgen: “Mocht u met een tegenstander te maken hebben die enig gevoel heeft voor literatuur, dan kunt u de volgende redenering gebruiken om aan te tonen dat het Genesisverhaal wel degelijk klopt en dat de door christenen en joden voorgestelde veranderingen noodlottig zijn voor het hele verhaal, en dat het dus heel onwaarschijnlijk is dat er uit die tekst een stukje is weggevallen waarin Cham die spottende opmerking maakt. Hier kan de literatuurwetenschap optreden als hulpwetenschap bij de bijbelvorsching of theologie of hoe je het noemen wilt.

Het hele verhaal immers, zoals iedere literator meteen ziet, staat of valt met de *onschuld* van Cham. Iemand die iets misdaan heeft en daarvoor gestraft wordt, is verhaaltechnisch niet interessant. Jan steelt een fiets, wordt gepakt, voor de rechter gesleept en gestraft. Dat is geen verhaal. Om een verhaal te worden moet er iets bij komen. Hij moet die fiets wel stelen, maar om een heel subtiele reden, of zonder eigenlijk te willen stelen, of zonder te weten dat hij steelt. Want het is de gestrafte onschuld die literair interessant is.” (Van het Reve, 1978)

Er is iets mis met de redenering die Van het Reve hier gebruikt. Hij stelt dat iets het geval is (Cham heeft niet gelachen) omdat de consequenties van de ontkenning ervan negatief zijn (het Genesisverhaal zou daardoor literair gezien saai worden). Hij

ondersteunt met andere woorden een descriptief standpunt met een normatief argument en daarmee begaat hij de drogreden die bekend staat als het *argumentum ad consequentiam*.

In de pragma-dialectische argumentatietheorie geldt het *argumentum ad consequentiam* als een overtreding van de argumentatieschemaregel. Volgens deze regel mag een standpunt niet afdoende verdedigd worden beschouwd als de verdediging niet plaatsvindt door middel van een geschikt argumentatieschema dat correct is toegepast (Van Eemeren & Grootendorst, 1992).

In het geval van een *ad consequentiam* is per definitie sprake van een ongeschikt argumentatieschema. De combinatie van een descriptief standpunt en een normatief argument leidt altijd tot een ontoepasbaar argumentatieschema.

In een argumentatieschema wordt het argument op zodanige wijze met een standpunt in verband gebracht dat duidelijk is hoe de aanvaardbaarheid van het argument op het standpunt kan worden overgebracht. In argumentatie met de *ad consequentiam*-vorm kan nooit sprake zijn van een overdracht van aanvaardbaarheid omdat de aanvaardbaarheid van een descriptieve uitspraak onafhankelijk is van de waarden die aan consequenties of gevolgen worden gehecht van het aanvaarden van die uitspraak.

Een prototypisch voorbeeld van de *ad consequentiam* is de volgende argumentatie:

1. Het onderzoek naar de bell-curve kan niet kloppen,
want als je achter die resultaten staat werk je discriminatie van zwarten in de VS in de hand.

In dit voorbeeld wordt in het argument gewezen op negatieve gevolgen van het accepteren van het standpunt. Daarin lijkt deze vorm op pragmatische argumentatie waarin op de positieve of negatieve gevolgen wordt gewezen van een bepaald plan of voorstel. Het verschil is dat in pragmatische argumentatie het standpunt betrekking heeft op een normatieve propositie terwijl in een *ad consequentiam*-argumentatie het standpunt altijd betrekking heeft op een descriptieve propositie.

Een ander prototypisch voorbeeld van de *ad consequentiam*-drogreden is de volgende argumentatie:

2. De evolutietheorie klopt niet,
want dat zou betekenen dat wij van de apen afstammen en dat zou natuurlijk verschrikkelijk zijn.

In 2 wordt niet gewezen op de causale consequenties van het standpunt, maar eerder op logische consequenties. We moeten het standpunt aanvaarden omdat wat logisch volgt uit het tegendeel van dat standpunt negatief is. In dit geval doet de spreker geen (onterecht) beroep op pragmatische argumentatie maar op de logische vorm van de *reductio ad absurdum*. In een *reductio ad absurdum* wordt een standpunt verdedigd door erop te wijzen dat uit de ontkenning ervan een tegenspraak of een onmiskenbare onwaarheid volgt. In de drogredelijke variant wordt in het argument niet gewezen op een tegenspraak of onmiskenbare onwaarheid, maar op iets wat negatief (of positief) moet worden gewaardeerd.

Er zijn met andere woorden twee varianten van de *ad consequentiam* te onderscheiden: een variant waarin de pragmatische argumentatie wordt geïmiteerd (tabel 1) en een variant waarin de redeneervorm *reductio ad absurdum* wordt geïmiteerd (tabel 2).

Tabel 1 Ad consequentiam als een imitatie van pragmatische argumentatie

Pragmatische Argumentatie	Ad Consequentiam I
positieve variant	
Plan X is goed, <i>want</i>	X is waar, <i>want</i>
Plan X leidt tot Y	X leidt tot Y
en Y is gunstig	en Y is gunstig
negatieve variant	
Plan X is niet goed, <i>want</i>	X is niet waar, <i>want</i>
Plan X leidt tot Y	X leidt tot Y
en Y is ongunstig	en Y is ongunstig

Tabel 2 Ad consequentiam als een imitatie van reductio ad absurdum

Reductio ad absurdum (modus tollens)	Ad consequentiam II
positieve variant	
X moet wel waar zijn, <i>want</i>	X moet wel waar zijn, <i>want</i>
Als X niet waar zou zijn, zou Y waar zijn	Als X niet waar zou zijn, zou Y waar zijn
en Y is niet waar	en Y is ongunstig
negatieve variant	
X kan niet waar zijn, <i>want</i>	X kan niet waar zijn, <i>want</i>
Als X waar zou zijn, zou Y waar zijn, <i>en</i>	Als X waar zou zijn, zou Y waar zijn, <i>en</i>
Y is niet waar	Y is ongunstig

Het is de vraag wat gewone taalgebruikers van deze *ad consequentiam*-drogreden vinden. Vinden zij deze argumentatiezet ook een verkeerde manier van redeneren? In een empirisch onderzoek zijn we nagegaan of taalgebruikers inderdaad een onderscheid maken tussen redelijke argumentatie en *ad consequentiam*-argumentatie. We beperken ons hier tot drogredenen die tot de eerste variant behoren en vergelijken deze met pragmatische argumentatie.

2 Opzet van het onderzoek

Aan 39 HBO-studenten die nog geen onderwijs in de argumentatietheorie hadden genoten, werd een *pencil-and-paper-test* voorgelegd die in totaal 48 dialoogjes bevatte. Deze proefpersonen moesten bij elk dialoogje op een zeven-puntschaal (variërend van 1 = heel onredelijk tot 7 = heel redelijk) aangeven hoe redelijk zij de laatste gespreksbeurt van het dialoogje vonden.

De helft van de 48 dialoogjes bestond uit redelijke argumentatie. In 12 van deze redelijke dialoogjes werd pragmatische argumentatie naar voren gebracht. De andere 12 dialoogjes bestonden uit redelijke argumentatie die in voorafgaande onderzoeken ook gebruikt zijn en die door proefpersonen onveranderlijk als redelijke werden beschouwd. Van de 24 drogredelijke dialoogjes bevatten er 12 een *ad consequentiam*. Van de overige 12 dialoogjes bevatten er 4 de drogreden van het verschuiven van de bewijslast, 4 een directe persoonlijke aanval (de 'abusieve'-variant van het *argumentum ad hominem*) en een *tu quoque*-variant van het *argumentum ad hominem*. Deze laatste

12 dialogogjes kwamen ook in eerdere empirische onderzoeken voor. De resultaten van eerder onderzoek wijzen uit dat de directe aanval en het verschuiven van de bewijslast beide zeer onredelijk worden gevonden en dat de *tu quoque* iets minder onredelijk (maar nog steeds niet echt redelijk) wordt gevonden. Doordat de resultaten van die onderzoeken onveranderlijk hetzelfde beeld te zien geven, kunnen deze ‘fillers’ als *baseline* fungeren waartegen de oordelen over de experimentele drogredenen kunnen worden afgezet. Omdat het inmiddels duidelijk is geworden dat de eerdere bevindingen de nodige stabiliteit bezitten zouden de gevonden ordinale verhoudingen zich in dit onderzoek ook moeten voordoen.

Het volgende is een voorbeeld van een dialoogie uit de test waarin de *ad consequentiam*-drogreden voorkomt:

- A: Het lijkt mij aannemelijk dat de zon nooit zal opbranden.
 B: Hoezo?
 A: In dat geval wordt al het leven op aarde toch onmogelijk?

In alle gevallen was de opbouw van de dialogogjes hetzelfde. De identiteit van spreker A en spreker B werd onbepaald gelaten. A bracht een standpunt naar voren, steeds voorzien van een standpuntmarkering als ‘ik vind’ of ‘het lijkt mij’. De bijdrage van B bestond steeds uit een reactie van twijfel op het standpunt van A (‘Hoezo?’ of ‘Is dat wel zo?’). Op deze uiting van twijfel reageert A met een argument ter ondersteuning van zijn standpunt. In alle gevallen is er sprake van enkelvoudige argumentatie. De standpunten en de argumenten hadden in alle gevallen betrekking op niet-geladen onderwerpen. Bij de *ad consequentiam*-dialogen werden argumentaties vermeden die een redelijke interpretatie toestonden. Een voorbeeld daarvan is de volgende dialoog:

- A: Het lijkt me niet aannemelijk dat de belasting wordt verhoogd.
 B: Waarom niet?
 A: Denk eens aan de lage koopkracht die daardoor ontstaat.

In deze argumentatie is het standpunt descriptief en de argumentatie (gedeeltelijk) normatief. Althans zo kan het worden opgevat. Het is ook mogelijk dat de spreker hier bedoelt dat de regering de belasting nooit zal verhogen omdat daardoor de koopkracht zal dalen. In deze interpretatie wordt niet gewezen op mogelijke negatieve gevolgen van de voorspelling maar op vermoedelijke motieven van een verantwoordelijke partij. In die interpretatie is uiteraard geen sprake van een drogreden.

De pragmatische argumentaties in het onderzoek werden conform dezelfde criteria geconstrueerd. In tegenstelling tot de *ad consequentiam*-dialogen had het standpunt hier betrekking op een voorstel, een beleids(plan) of een voornemen, zoals in het volgende voorbeeld:

- A: We zullen de komende jaren zuiniger met water om moeten gaan.
 B: Waarom vind je dat?
 A: Nou, anders dreigt er in de toekomst een ernstig watertekort te ontstaan.

De dialogogjes met pragmatische argumentatie leken verder in alles op de dialogogjes met de *ad consequentiam*-drogreden.

Bij de *ad consequentiam*-drogreden speelt beleefdheid geen rol zoals dat bij overtredingen van regel 1 wel het geval is. Daarom is in dit onderzoek niet voorzien in verschillende discussiecontexten die gezichtsbedreigende uitingen als alternatieve verklaringen moeten uitsluiten.¹

3 Resultaten

Tabel 3 gemiddelde redelijkheidsscore per type dialoog (1=zeer onredelijk; 7=zeer redelijk)

Type dialoog	gemiddeld	standaarddeviatie
Verschuiven van de bewijslast	2.47	.94
Dir. aanval	2.76	.93
Tu quoque	3.83	.86
Ad consequentiam	2.64	.92
Pragmatische argumentatie	5.03	.57
Overige redelijk	5.27	.60

Zoals verwacht, vatten de proefpersonen pragmatische argumentatie en de andere niet-drogredelijke dialogen op als redelijk. Er kunnen geen significante verschillen aangegeven worden tussen de redelijkheidsscores behorende bij deze dialoogtypen. De gemiddelde score van ongeveer 5 is ook gezien de resultaten van eerder empirisch onderzoek, geheel volgens de verwachting.

De proefpersonen blijken duidelijk te discrimineren tussen de redelijke dialogen en de dialogen met een *ad consequentiam*-drogreden ($F(1,58) = 93.78; p < .001$; effectgrootte .45). De proefpersonen achten de *ad consequentiam*-drogreden dus zonder meer een onredelijke discussiezet. In dit onderzoek wordt deze drogreden opmerkelijk onredelijk gevonden: de redelijkheidsscore benadert die van de directe aanval en de drogreden van het verschuiven van de bewijslast die beide notoir onredelijk worden gevonden (alleen de *ad baculum*-drogreden is onredelijker).

De score voor de *tu quoque*-drogreden is ook conform de verwachtingen; deze ligt altijd wat hoger dan de directe aanval.

4 Conclusie

De *ad consequentiam*-drogreden is de eerste overtreding van regel 7 die we onderzoeken. Het blijkt dat de drogreden zeer onredelijk wordt gevonden; even onredelijk als de beruchte persoonlijke aanval en het verschuiven van de bewijslast. Er is echter reden tot voorzichtigheid. We hebben ons in dit onderzoek (bewust) beperkt.

Ten eerste is er gebruik gemaakt van zeer duidelijke voorbeelden. Er is geen moeite gedaan om de *ad consequentiam*-drogredenen te ‘camoufleren’ en het aanzien van pragmatische argumentatie te geven. Dat was mogelijk geweest door bijvoorbeeld het (descriptieve) standpunt het aanzien van een voorstel te geven (‘we kunnen dat beter niet zien als...’). Het is goed mogelijk dat een dergelijke strategische aanpassing tot minder afkeurende reacties leidt.

Ten tweede is er maar één variant van de *ad consequentiam*-drogreden onderzocht. We hebben ons geconcentreerd op de causale variant die een onredelijke imitatie van pragmatische argumentatie vormt (vandaar ook dat pragmatische argumentaties als ‘fillers’ zijn opgenomen). De eerder besproken variant die een imitatie vormt van de *ad absurdum*-vorm zou wel eens aanleiding kunnen zijn voor andere reacties. Vinden taalgebruikers deze vorm ook zeer onredelijk, of is hun oordeel hier minder streng? In een replicatieonderzoek zullen daarom beide varianten worden onderzocht. Daarbij zal systematisch rekening worden gehouden worden met de redelijke tegen-

hangers van de beide varianten (pragmatische argumentatie en de *reductio ad absurdum*).

Noot

1. Zie voor een nadere beschouwing over beleefdheid en discussiecontexten de bijdrage 'Oordelen over de drogredenen van het ontduiken van de bewijslast' in deze bundel.

Literatuur

- Eemeren, F.H. van & Grootendorst, R. (1992). *Argumentation, communication and fallacies. A pragma-dialectical perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Eemeren, F.H. van, Garssen, B. & Meuffels, B. (2001). De pragmatische vrijheidsregel empirisch onderzocht. *Taalbeheersing*, 23, 106-131.
- Reve, K. van het (1978). *Uren met Henk Broekhuis*. Amsterdam: Van Oorschot.